

DİYARBAKIRLI NİGÂHÎ VE DİVÂNÇE'Sİ

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Sait MERMUTLU
Dicle Üniversitesi
İlahiyat Fak.

Özet:

Diyarbakırlı olan Nigâhî'nin doğum tarihi bilinmemektedir. Hayatına ait bilgileri Ali Emiri ve Şevket Beysanoğlu bize nakletmektedir. Şiirlerinin bazı Diyarbakırlı şairler tarafından tahmis edilmesi, şiir sanatındaki yeteneğinin ifadesi sayılmalıdır. Mısralarının bugün bile dillerde yer bulması belki de söyleyişindeki samimiyet ve sadeliğin ifadesidir. Şiirlerinin tümü tasavvufîdir. Şevket Beysanoğlu, Şairin Bektaşî olduğunu söylerken onu haklı çıkaran bulgular şiirlerinde serpiştirilmiştir. Nazım şekillerinden bazılarını kullanarak yazdığı şiirleri Ali Emirî tarafından Divânçe'de toplanmış olan şairin vefat tarihi kaynaklarda h.1277(m.1860) olarak verilmektedir.

Anahtar kelimeler: Nigahi, Tasavvuf, Divânçe, Şiir, Bektaşî

NİGÂHÎ FROM DİYARBAKIR AND HIS DİVÂNÇE

Summary:

Nigahi, born in Diyarbakir but the date of birth is unknown. İnforms his life to us by Ali Emiri and Sevket Beysanoğlu. Some of her poems by poets of Diyarbakir was Tahmis. This situation has shown the ability of poetry. His poems are known even today. There is a friendly and simplicity of his poems. All of the poems are mystical. Sevket Beysanoğlu, says is Bektashi poet. Evidence that justifies her poems are interspersed. Some poems written by in the Divânçe collected by Ali Emiri. Date of death of the poet, the sources indicated in h. 1277.(m.1860)

Key words: Nigahî, Tasawwuf, Poem, Bektashi

Hayatı - Divânçe'si

Diyarbakırlı olan Nigâhî'nin doğum tarihi hakkında ne yazık ki kesin bir bilgiye ulaşamadık. Oldukça azına sahip olabildiğimiz hayatına dair bilgilerin bir kısmını Ali Emiri bizlere nakletmektedir: “Diyarbakır'ın ümmî şuarâsındandır. Ratb ü yâbis bir çok eş'âr eslâf hafızasında menkûş ve kendisi de isti'dâd-ı tabiate mâlik olmakla bir çok âsâr inşâdına muvaffak olmuştur. Asâr-ı mevcûdesi içinde bir hayli değerli sözleri

vardır”¹. Şiirlerinin bazı Diyarbakırlı şairler tarafından tahmis edilmesi, şiir sanatındaki yeteneğinin ifadesi olurken Ali Emirî’yi de haklı çıkaran bir sonuçtur. Mısralarının bugün bile dillerde yer bulması belki de söyleyişindeki samimiyet ve sadeliğin ifadesidir.

Nigâhî’nin biyografisi hakkında bizlere bilgi ulaştıran diğer bir kaynakta Şevket Beysanoğlu, şairle ilgili şu bilgileri verir; “Şeyh Şükrü² merhumun, şairimizin arkadaşlarından Abdülcélil Ağa’dan naklen bana vaktiyle verdiği malumata göre: Nigâhî Baba, daima Palancılar Çarşısı kahvesinde oturmuş, bir gece Ulu Cami avlusunda abasını başına çekerek uykuya dalmış, bir müddet sonra birden yerinden fırlayarak söylenmeğe başlamış:

Uyurken bu gece nagâh göründü çeşmime bir er

Suâl ettim nedir ism-i şerifin söyledi Hayder (G.5)

Bu rüyadan sonra Nigâhî’de büyük değişiklik olmuş, mütemâdiyen söylemeye ve yazdırmaya başlamıştır”³. Şairin bazı gazellerinin Diyarbakırlı şairler tarafından tahmis edildiğini ve bunlardan birinin de Şair Sırrı Hanım olduğunu sözlerine ilave eden Beysanoğlu, Nigâhî’yi Bektaşî bir şair olarak tanımlar⁴. Beysanoğlu’nu haklı çıkaran yorum, onun bu özelliğine vurgu yapan şu mısralarda en net ifadesini bulur:

Sanma zâhid sen gibi dîvâre başım bağlıdır

Şîr-i Yezdân Hayder-i Kerrâr’e başım bağlıdır

Hâcî Bektâş-ı Velî Hünkâr’e başım bağlıdır

Ben rızâ bâbındayım ikrâre başım bağlıdır (Msd1)

Hız. Muhammed’in temsil ettiği “mürşid”lik postundan sonraki merteye olan “rehberlik” Hız. Ali’yi temsil eder ki belli başlı görevleri vardır. Dördüncü Halife Hazreti Ali’ye şiirleri arasında bu hitapla seslenen Nigâhî, böylece Bektaşilikteki tasavvufî silsile-i merâtibe de işaret etmiş olur:

Emîrim rehberim şâhım ‘Alî tek şîr-i nerrendir?

Hudâ’nın lutfudur bu sanmayın irs-i pederdendir (Msm1)

Kirâmen Kâtibînim ben ‘ulûmun bâbıyım tahkîk

Hakîkat mahzeniyim hep benim ‘âşıklara rehber (G.5)

¹ Ali Emiri, *Esâmî-i Şu‘arâ-yı Âmid*, Millet Kütüphanesi-Tarih 781/1s.108-109.

² Muhammed Şükrü, h.1282(m.1865/66) Diyarbakır’da doğdu. Alim, Hattat ve Rufâi şeyhi. 1955 de vefat etti. (bkz. M. Şefik Korkusuz, *Tezâkir-i Meşâyih-i Âmid*, I-II, Kent Yayınları, İstanbul, 2004).

³Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakır Fikir ve Sanat Adamları*, II, s. 8. Işıl Matbaası, İstanbul, 1960.

⁴ Beysanoğlu, a.g.e.,s. 8.

“Hubb-i ‘Alî” konusu kabirde ve kıyamette azaptan uzak kalabilmenin vesilesi olması hasebiyle Halife’ye bağlılığı temellendiren ve ona aşırı muhabbetin izharı olan özel iki adet şiir ve Ehl-i Beyt’e muhabbetin âdeta sınırlarını zorlayan münferit beyitler Divânçe’de yerini alır:

Kelâm-ı “küntü kenz”in sırrını bîgânedan sorma
Muhibb-i hânedân-ı Hayder-i Kerrâr olandan sor (G.5)

Sanma zâhid sen gibi dîvâre başım bağlıdır
Şîr-i Yezdân Hayder-i Kerrâr’e başım bağlıdır (Msd1)

NİGÂHÎ çâr anâsırdan vücûdum
Ki bünyâd etdi Hak; cânım ‘Alî’dir (G.9)

Yine, İsnâ Aşeriye’den Muhammed Bakır’a bağlılığını apaçık gösteren ve batınî anlayışın ifadesi olan şu mısralar:

Ehl-i Hakkem sanma ehl-i zâhirem
Emri teslîm-i Hudâ’ya hâzirem
Bende-i Sultan Muhammed Bâkır’em
Tekye-i ‘aşk içre ben bir zâkirem (Msd2)

Ve şu beyitte de İmam Ca‘fer mezhebinin veyahut da anlayışının temâyülü sezilir:

Râhımı bulmak dilersen Ca‘fer’in
Ol fenâ fillâh bırak sîm ü zerin (Msd2)

Nihayet Muharrem matemi Nigâhî’nin şiirlerinde yer verdiği itikadî görüşünün birebir göstergesidir diyebiliriz:

İr kûy-i harâbâta iç bâde-i gülgûnu
Dök eşki NİGÂHÎ kim bu mâh-ı Muharrem’dir (G.13)

Maksad bu imiş ey dil ol mâh-ı Muharrem’de
‘Âşık olan abdâle her dem dem-i mâtemdir (G.13)

Bütün bunlarla birlikte şunu ifade etmemiz yerinde olacaktır ki, şairimizin tasavvufî telakkisi örgütlü bir mensubiyetlik yerine, onun tasavvufa ferdî olarak bakışının ortaya çıkardığı şahsiyettir. Onun şiirleri Bektâşî meşreb olmasının yanında, koyu bir Batınî yahut da Ca'ferî inancını da temsil ettiğini göstermez; bir tasavvufî neşve ve yer yer vahdet-i vücud anlayışını ortaya koyarken belli bir tarikata mensubiyetini veyahut da münasebetini tam olarak anlayabilmemiz mümkün görünmemiştir. Ancak tasavvufî bir zevk ve cezbeyle âşinalığı kendisinin maddi olarak ehl-i tarik zümreye dâhil olmasını da şart kılmamıştır sanırız.

Şiirlerinin birçok yerinde dost ve ahbapdan yana dertli olduğunu söylemekten çekinmeyen Nigâhî'nin, bütün yaşamı boyunca yalnız kalmayı tercih ettiğine tanıklık eder okuyucu.

Bana düşmen göründü sıdk ile yâd etdiğim ahbâb

.....

Ne dostumdan vefâ gördüm ne şefkat akribâlardan

Ümîdim yok vefâdan geldi nefret âşinâlardan

.....

Değil bir kimseden ben kendi dostumdan keder çekdim
(Msd3)

Hatta öyle ki mısralarından çıkardığımız sonuç onun evliliğe olumsuz bakmadığı halde aynı kaygıları sebebiyle isteğine uygun bir evlilik bile yapamadığıdır:

Usandım bî-vefâ hakkaniyetsiz âdemoğlundan

Ararım kendime bir yâr-ı sâdık bî-peder mâder (G.5)

Nazım şekilleriyle söylenmiş Nigâhî Baba şiirlerinin⁵, anladığımız kadarıyla önemli bir kısmını bir araya getirerek derli toplu bir divânçe düzeni içerisinde sunan Ali Emiri⁶, düzenlediği divânçeye alamadığı şiirleri de olan şairimizin vefat tarihini h.1277(m.1860) olarak verir⁷ ki öldüğünde seksen yaş civarında olduğu⁸ ifade edilir. Eğer bu yaklaşık tarih dikkate alınacak olursa şairimizin kesin olmamakla birlikte doğumunun h.1193/95(m.1780) civarında kabul edilmesi anlamına gelecektir.

⁵ Çalışmamızda Divân'daki şiirler Müsemmen(Msm), Müseddes(Msd), Mürebba(Mrb), Gazel(G) kısaltmalarıyla gösterilmiştir.

⁶ Emirî, Diyarbekir'li Nigâhî'nin *Divânı*, (A.E.Manzum, Eski kayıt, 464/1; Yeni kayıt, Cd 8 ,768).

⁷ Emirî, a.g.e., s. 109.

⁸ Beysanoğlu, a.g.e., s. 8.

Şairimizin bütün şiirleri doğrudan doğruya tasavvufla alakalıdır. Hatta onun, kendi şiirlerinde bir takım makamları geçerek ledünnî bilgilere ulaştığı çok net bir şekilde ifade edilmiştir. Divânçe’de yer alan aşağıdaki şiir tümüyle bu konuyla ilgilidir:

Biz mevâlî-meşrebiz ma‘nâ medâiyih söyleriz

Biz mücevher-tab‘ız elfâz-ı fesâyih söyleriz

Vahdet-i Hakk’ın cemâlin ravzasın kıldık
tavâf

“Küllü hîn innema’l-mevt”i sarâyih söyleriz

Bezm-i kudret cür‘asın nûş eyledik cem‘-i ezel

Hemdem-i erbâb-ı ‘aşkız hoş-nesâyih söyleriz

Ta‘ân-ı ağyârız ammâ dost ile bil âşinâ

Her tabî‘atden geçüp biz bî-kabâyih
söyleriz

Mazhar-ı nûr-i tecellî olmuşuz Mûsâ gibi

Anlamazlar nüktemiz bâd-ı revâyih söyleriz

Hubb-i ehl-i beyt ile olduk ferîh ü müftahir

Ol mahabbet iktizâsınca ferâyih söyleriz

Pendimiz olmuş tılısm-ı mahzen-i esrâr-ı ‘aşk

Nutkî evsâfiz NİGÂHÎ nutk-ı vâzih söyleriz (G.15)

Nigâhî şiirlerinde yer alan tasavvufî terimlerden olan “**vahdet**”, şairimiz için varlığın birliği anlayışını ifade eden mefhumlardan olmakla birlikte görüşünün hakim temâsını oluşturmaz. “Allah her şeyi hem ilmiyle hem de vücuduyla kuşatmıştır”.⁹ Öyleyse mutlak olan vücud birdir, sonsuzdur ve O’nun haricinde, müstakil bir varlık yoktur.¹⁰ Şairimiz de bir beytinde mutlak vücuda işaretlerle, birlik ifadesini zikrederek gayrı anlayışları macera olarak niteler:

Gönül tahtında sultân bir olur birlikden ayrılma

Hevâ-yı nefse uyma evvelâ bu mâcerâdan geç (G.4)

⁹ Nisa, 4,26.

¹⁰ A. Avni Konuk, *Füsusü’l-Hikem Terceme ve Şerhi* (Haz. Mustafa Tahrallı-Selçuk Eraydın), II, s.15.İFAV, İstanbul, 1989.

“Her nereye bakılırsa orda Allah’ın vechini görmek” ifadesi, varlık hakkındaki düşünceleri temellendiren anlayışın başka bir izahıdır. Nigâhî bir mısraında Hakk’ın mutlak zâtını idrak edenlere işaretle, sahip olduğu düşüncenin bir bakıma sözcülüğünü de üstlenmiştir:

Bâde-i vahdet içüp humâr olanlar hayy olur (G.14)

Bazı şiirlerinde tevhidî yorumu ma’nen dillendiren Nigâhî, yer yer de vahdet mefhumunu zikrederek “tevhid-i hâl”i yani Allah’ın birliğini bizzat yaşayarak ve tadarak idrâk etmek demek olan tevhid şeklini ortaya koyduğuna şahit tutar bizleri. O, bu makamının bir bireyi olduğunu açık bir şekilde dile getirir:

Vahdet-i Hakk’ın cemâlin ravzasın kıldık tavâf

“Küllü hînin innema’l-mevt”i sarâyılı söyleriz (G.15)

Katreyem ammâ velâkin bahr-i ‘ummân bendedir

Olmuşam vahdet-nişîn mühr-i Süleymân bendedir (Msd1)

Bir olan Hakk’ın isim ve sıfatlarıyla tecelli edip çokluk halinde görünmesi¹¹ olan “kesret”, kibir ve gurur anlamına gelen ve sadece Allah’a mahsus görülen benlik kelimesiyle müşterek mısra da bir araya getirilerek aslolan, vahdette kesret olan cem‘ makamı yerine, kesrette vahdet olan tefrikaya işaret edilmek istenmektedir:

Sakın da‘vâ-yı benlik eyleme encâmı kesretidir (Msm1)

İnsana düşen, kesret içerisinde vahdeti anlamak ve birlik sırrına ermektir. Tabi ki bunun bedeli de nefsin isteklerinden geçerek bir takım sıkıntılara katlanması olacaktır:

Gönül katlan cefâyâ bâğ-ı kesrette safâdan geç (G.4)

Kelime olarak “tecelli”, aşikâr olmak, zuhûr etmek manasına gelir. Gaybden gelen ve zâhir olan nurlardır.¹² Vücudun mertebelere nüzulü tecelliler ve telebbüsler itibariyledir. Bu mana, bilfiil bu makamı manevî terakki yoluyla elde etmiş kimseye göredir.¹³ Tur dağında Allah’ın Hazreti Musa’ya tecellisi neyse şair de Rahmân’ın apaçık tecellilerine mazhar olduğunu ifade ederken, başkalarının bunu anlamamalarını da yadırgamaz görünür:

Mazhar-ı nûr-i tecellî olmuşuz Mûsâ gibi

¹¹Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 309, Marifet Yayınları, İstanbul, 1990.

¹² Uludağ, a.g.e., s. 514-15.

¹³ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitabu’n-Netice*, yk. 190b-191a.

Anlamazlar nüktemiz bâd-ı revâyih söyleriz (G.15)

Tasavvufî mefhumlardan olan “**cemâl**”, âşıkın ısrarlı rağbeti ve talebi üzerine maşukun kemalleri izhar etmesidir. Cenab-ı Hakk’ın lütuf, ihsan ve merhamet sıfatlarıyla tecellisi olan cemal, Allah’ın müşahede-i ilmiyye olarak, kendi zâtında ilk müşahede ettiği ezeli bir sıfatıdır. O, müşâhede-i ayniyye olarak yarattıklarında bu sıfatı görmek diledi, bunun üzerine ayna gibi kendi cemalinin aynını görmek üzere âlemi yarattı.¹⁴ Şair bu mefhumu “**didâr**” ile birlikte Vechullah karşılığında kullanır. Cemalullah’ı görme hevesi ve arzusu mısralarına yansıyacaktır:

Yâ Rab beni pervâne gibi ‘aşka düçâr et

Yâ Rab beni yak şem‘-i cemâlinle gubâr et (G.3)

Mâh-i cemâlin gönlüme salmış ziyâ vü rûşeni

Neş’e-i ‘aşkın senin mest-i elest etmiş beni (G.24)

Allah’ın didârına talip olan Hak âşıklarının ilkin canlarından vazgeçmeleri gerekir(G.11); ki bunlar manası gizli şeyleri de anlarlar(G.14); sürekli hayy(diri-canlı)dırlar(G.14); muhabbet neş’esini en iyi bunlar bilirler; o halde bunlardan sormalı(G.10). Kâfir bile o saf cemali görüp ziyaret ederse küfrü kalkarak cehennem ateşinden kurtulur(G.22).

Niyâzım bârgâh-ı Hazret-i Hak’dan budur dâim

Beni yârâne hasret eyledin mahrûm-ı dîdâr ol (G.16)

Olgunluk manasındaki “**kemâl**”, zat ve sıfatlar yönünden eksiksizlik gibi önemli bir özellik katarken, şair bunu elde etmenin pratik yolunu canı feda etmekte ve gönlü zengin tutmakta görür:

Ger kemâl-i ‘izzeti bulmak dilersen ey püser

‘Âşıkâ cânın fedâ kıl gönlün et gâyet ganî (G.24)

İnsanlar İlâhî kemalden aldıkları pay oranında kâmindirler. İnsan-ı kâmil bu noktada en fazla nasiplenendir. Şair kendindeki kemal hasletini Cenab-ı Hakk’ın bir vergisi olarak düşünürken belki de bu hasletinin haklı övüncüdedir:

¹⁴ Uludağ, a.g.e., s.116; Cahit Baltacı, *Tasavvuf Lügati*,s.41,42, İstanbul, 1981; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 273, Rehber Yayınları, Ankara, 1997.

Benim kesb-i kemâlim hep bana hüsn-i nazardandır
(Msm1)

Kabûl etmem hilâf-ı güft ü gû aslâ ki ben hâşâ

Bana vermiş kemâl-i kâbiliyyet Hazret-i Mevlâ (Msm1)

“**Şem**” : Mum. Divân şiirinde mum, çok zaman yanması ve ışık vermesi sebebiyle pervâneyle birlikte işlenir. Âşık pervâne olunca sevgilinin yüzü ve yanağı mum olur. Âşık yanarken mum gibi yanıp erir. “**Pervâne**” ise, geceleri ışığın çevresinde görülen küçük kelebek olarak muma âşıktır. Şair sevgilisini mum ışığına, kendisini de pervaneye benzeterek uğrunda ölüme hazır olduğunu söyler.¹⁵ Nigâhî de şiirlerinde aşk ateşinde eriyen aşıkların hâlini beyan için bu ikiliyi sıklıkla kullanır.

Yâ Rab beni pervâne gibi ‘aşka düçar et

Yâ Rab beni yak şem‘-i cemâlinle gubâr et (G.3)

Pervane gibi aşk ateşinde yananlar iki dünyaya karşı duyarsız olarak dünya nimetlerine adeta sağır ve dilsiz olarak maksada ererler(G.4); sevgilinin cemâline hasret kalanlar ancak aşk ateşinde yanan pervâneler gibi(G.24); canlarından geçerek bu hasrete son verebileceklerdir(G.11); muma düşkün pervaneler gibi âşık’ın maksadı da sadece Cemalullah’tır(Msd1); ezelden aşka yanan sadık âşıklar gibi, sevgilinin güzelliğinin ateşi çevresinde ebedi olarak dönen pervaneler gibidir âşık(G.19).

“**Sır**”, esrâr, râz, sırr-ı hikmet, mahzen-i sırr-ı Hudâ, “küntü kenz”in sırrı, vâkıf-ı esrâr-ı vicdân, sırr-ı İlâhî, esrâr-ı ‘aşk,vâkıf-ı esrâr, esrâr-ı zât, sırr-ı hikmet gibi kelime sıfat ve terkiplerle Divânçe’de yer alan bu mefhum aşk unsurlarının yanında daha çok Allah’ın sırrına vukufiyetin ifadesini taşımaktadır.

El-emân ey mahzen-i sırr-ı Hudâ’nın mazharı (G.22)

Âşinâ-yı ezeli olmayan âdem âhir

Sırma mahrem olamaz hâsılı bîgâne geçer (G.12)

Kelâm-ı “küntü kenz”in sırrını bîgânedan sorma (G.10)

Vâkıf-ı esrâr-ı vicdânın olan rind-i fakîr

¹⁵ İskender Pala, *Ansiklopedik DivânŞiiri Sözlüğü*, s. 440-509, Akçağ Yayınları, Ankara, 1995.

İstemez âyine-i İskender’i câm-ı Cem’i (G.27)

İlâhî sırlara riayet etmek sufilerin âdâbından sayılmıştır. Kuşeyri Risalesi’nde bu konuya değinilirken; “Kul ile Allah arasında saklı ve gizli kalan (mektûm, masûn) hallerin sır; hür ve âsil kişilerin kalplerinin ise sırların mezarı olduğu” anlatılır.¹⁶Veli kulları için, Allah tarafından ihşanda bulunan bazı bilgiler vardır ki bunların ifşası tasavvufta asla hoş görülmez. Yine Kuşeyrî bu konuda şöyle der: Âlimler ilmi yaymakla, veliler sırları gizlemekle görevlidirler. Eğer âlimler ilmin delillerini saklarsa kendilerine cehennem ateşiyle yular takılır. Veliler ise sırlarını ifşa ederlerse bu sırlar kendilerinden alınır.¹⁷Şiirlerinde ketme (sır saklama) son derece bağlı görünen Nigâhî, bütün tasavvuf erbabı gibi sırrın açığa vurulması taraftarı değildir.

Her tabîbe âşikâr etme derûnun derdini

Her ne derdin var ise eyler devâ Allah Kerîm (G.20)

Rümûz-i ‘aşka bî âgâh a‘mân-ı basîretdir

Bilenler söylemezler söyleyen bilmez ne hâletdir (G.7)

Sakın bülbül gibi feryâde düşme el duyar sırrın

Lisânın kendiyile yâr eyle zâr etme nevâdan geç (G.4)

Bu sırra eren âdem beyhûde kelâm etmez

Takdîr-i ezeldendir bir hâlet-i mübhemdir (G.13)

Bu sırrın istenmeden bile olsa başkalarına intikali, kendi ruh halini yansıtan bir beyitte dile getirilmiştir:

Hayf kim ben beni rüsvâ etdim

Râzımı ‘âleme ifşâ etdim (G.18)

Sufilerin esasları ve prensipleri, sırrın müşahede (uluhiyeti seyr ve temâşa) mahalli olduğunu icap ettirmekte ve ifade etmektedir.¹⁸

El-emân ey mahzen-i sırr-ı Hudâ’nın mazharı

¹⁶Abdulkerim Kuşeyri, *Kuşeyri Risâlesi* (Haz. S. Uludağ), s. 182, Dergah Yay, İstanbul, 1999.

¹⁷Bkz. Ebu’l-Kâsım Kuşeyrî, *Letâifu’l-İşârât*, I, s. 160, Kahire, 1970.

¹⁸ Kuşeyri, *Risale*, s. 182.

El-emân ey ma‘den-i lutf u ‘inâyet el-emân (G.22)

Ol benem kenz-i hakikat bendedir esrâr-ı ‘aşk

Bendedir sırr-ı İlâhî bendedir envâr-ı ‘aşk (Msd1)

Rind-i ‘aşkım aç gözün sanma tehî vîrâneyem

Ey NİGÂHÎ bizdedir esrâr-ı ‘aşkım mahzeni (G.24)

Nakd-i cân sarf etmeyen bulmaz NİGÂHÎ ma‘rifet

Tâ ebed bigânedir esrâre olmaz âşinâ (G.1)

Gönül, bütün sırlara vâkıftır(G.6); Dünyaya düşkün ve muhabbeti olanlar, aşk sırlarından nasipsizdirler ve bunlar: aşkım, cahilliğin, Mecnun ve Leyla’nın da anlamından yoksundurlar(G.7); “Enel-Hak” sırrına vâkıf olmak dileyenler için fenâyı terk ederek Hakk’a ulaşmak zarureti vardır(G.10); en kıymetli şeyini (cân) fedâ etmeyen biri için marifet sahibi olmak ve sırlara âşinâ olmak ebediyen mümkün değildir(G.1); “küntü kenz”in sırrını, Hazret-i Ali ve hânedanına muhabbeti olanlardan sormak icap eder(G.10).

Divançesi’nin bazı beyitlerinde Nigâhî, gönlünün Allah aşkıyla dolduğunu ve bu sırlara hazinedarlık yaptığını imâ etmektedir:

Pendimiz olmuş tılısm-ı mahzen-i esrâr-ı ‘aşk

Nutkî evsâfiz NİGÂHÎ nutk-ı vâzıh söyleriz (G.15)

Rind-i ‘aşkım aç gözün sanma tehî vîrâneyem

Ey NİGÂHÎ bizdedir esrâr-ı ‘aşkım mahzeni (G.24)

Eğer soran olur ise sırrımı

Âteşimle cayır cayır yakarım (Mrb1)

Kul ile Hak arasında saklı ve gizli kalan (mektûm, masûn) hallere de sır denilir. Sırr-ı Hak ise Hak'tan başkasının bilmediği sır demektir.¹⁹ Ayrıca İlahî sır anlamına gelen Sırr-ı Rubûbiyet, kayrılana bağlı bir sırdır. Rububiyette bir kayıran bir de kayrılan vardır.²⁰

Rumûz-ı 'aşka herkes mahrem olmaz sırr-ı hikmetdir

O sırrı bilmeyen gâfil sanur beyhûde da'vâdır (G.7)

'Âşık-ı Hak tâlib-i dîdâr olanlar hayy olur

Mahrem-i dil vâkîf-ı esrâr olanlar hayy olur (G.14)

Mürdedir ol kimse kim esrâr-ı zâtın anlamaz

Noktadan irşâd olup huşyâr olanlar hayy olur (G.14)

Vâkîf-ı esrâr-ı vicdânın olan rind-i fakîr

İstemez âyine-i İskender'i câm-ı Cem'i (G.27)

Tasavvufî kavramlardan olan "Gönül" ve etrafındaki benzetmeler (mâh, şâh, âgâh, nazargâh, râh, beyt, karârgâh, mekân-ı Hak, vîrâne, murğ, gönül tahtı)şairimizin şiirlerinde en fazla yer verdiği kavramlardandır. Divançe'de yer alan bir şiirinde şair, redif olarak kullandığı "Gönül"ü şöyle tavsif etmiştir:

Vücûdun mülkünü mâhî gönüldür

Bütün a'zâların şâhî gönüldür

Mu'azzamdır gönül arz u semâdan

Ol Allah'ın nazargâhî gönüldür

Olursa bir kişinin çeşmi a'mâ

¹⁹Kuşeyri, a.g.e., s. 182; Uludağ, a.g.e., s. 469.

²⁰Uludağ, a.g.e., s. 470.

Yürüden gösteren râhı gönüldür

Gönül yıkmaz bu pendî gûş edenler

Hudâ'nın beyti billâhi gönüldür

Münezzehdir Hudâ herbir mekândan

Fakat anın karârgâhı gönüldür

Sorarsa kim mekân-ı Hakk'ı senden

NİGÂHÎ söyle vallâhi gönüldür (G.6)

Şair, virâne gönlünün ancak aşk ile âbâd olabileceğini(G.3) belirtirken bu şekilde lutf ve iltifata muntazır(G.27) olabileceğini söyler; yuvadan ayrılıp yârin semtine uçurulan gönül kuşu(G.19) elbette âşıkın gamzelerini yuva eylemiştir(G.24); kâinâtın efendisi olan Hazret-i Muhammed'in aşkının, gönlünde sürekli bir hâl almasının kendisi için büyük bir devlet olduğunu söylerken, yine bir mısramda gönlüne sevda dilenciliği yaptırır şair(G.18).

Tevhid konusunu temellendiren mısralarından birinde şair, adeta bir ahlâk hocalığı yaparken aynı zamanda mutasavvıf kimliğine yaraşır bir telkinde bulunur:

Gönül tahtında sultân bir olur birlikden ayrılma

Hevâ-yı nefse uyma evvelâ bu mâcerâdan geç (G.4)

“**Aşk**”, kulun Allah'a karşı duyduğu sevgidir. Gönülden ve candan sevmek demek olan mahabbet²¹, kulun kalbinin tabii bir şekilde Allah'a ve O'na ait olan şeye meyletmesi ve yönelmesidir²². Bir âyet-i kerime'de “Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler”²³ ifadesiyle, Allah'ın kuluna olan muhabbeti, ona hayır murad etmesi ve ona rahmet etmesi; itâatkâr bir müminin sıfatı olan kulun Allah'ı sevmesi ise, rıza talebiyle O'na yakın olma arzusuyla rahatın elden bırakılmasıdır. O'nun kemâl vasıflarıyla

²¹ M.Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I., s. 100, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993,

²² Ebubekir Kelâbâzî, *et-Taarruf* (hzr. Süleyman Uludağ-Doğuş Devrinde Tasavvuf), s. 161, Dergah Yayınları, İstanbul, 1992.

²³ el-Maide, 5/54

itminan bulup, ünsiyet ederek, Allah'ı ululamak ve yüceltmek manasına gelen²⁴ mahabbet, Allah'a kavuşmak için en önemli bir makamdır.

Aşk ya beşerî (mecâzî) veya İlâhî (hakiki) olur. Mutlak zâtı, yani Allah'ı sevmek ve her şeyden vazgeçmek olan hakiki aşkın kaynağı “Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim, âlemi yarattım” kudsi hadisidir²⁵. Bu hadisin işaretine göre mahabbet, ilkin Allah'tan zuhur ederek bütün kâinâtın yaratılışına sebep olmuştur. Nigâhî'nin şiirlerinde görünen odur ki aşk, salt İlâhî (hakiki) anlamıyla işlenmiş ve (Aşk, abdâl-ı 'aşk, ğam-ı 'aşk, râh-ı 'aşk, rümûz-i 'aşk, kenz-i 'aşk, tekye-i 'aşk, 'âşık-ı sâdık, rind-i 'aşk, mi'mâr-ı 'aşk, hammâr-ı 'aşk, esrâr-ı 'aşk, envâr-ı aşk, 'âşk-ı Hak, 'aşk esrârı, gülşen-i 'aşk, derd-i 'aşk, zebûn-i 'aşk, şevk-i 'aşk, neş'e-i 'aşk, kenz-i 'aşk, mecnun-i 'aşk, şeydâ-yı 'aşk) gibi kelime, isim ve terkiplerle şiirlerde yer almıştır.

Şair, bütün derûnunu kaplayan aşk şevki ve muhabbetinin(G.9) kendisine Hazret-i Hak'tan geldiğini söyler ve(Msm1) aşka bulaşmasını, âşıklarla düşüp kalkmasına bağlarken(G.23) pervâne misali aşka duchar olmayı ve Tanrı cemalinin mumunda yanarak toz parçası haline gelmeyi niyaz eder(G.3). Çünkü virâne olmuş gönül için çare aşk ile var olmaktır, çünkü bu aşk sayesinde fenâ diyârından âzâde olacaktır(G.3). Leyla aşkın, cahilliğin ve Mecnun'un ne olduğunu nerden bilecektir?(G.7); muhabbet ve aşkın neş'esini Allah'ın didârına âşık olandan ve aşk şarabını içip sarhoş olandan sormalı(G.10); çünkü bunların yani aklını aşk yüzünden yitirecek duruma gelenlerin derse de nasihate de ihtiyaçları olmaz(G.11). İşte bu aşk neş'esidir kendisini elest sarhoşu yapan(G.24). Aynı zamanda onu aşk mecnununa döndüren bu sarhoşluk kimsenin umrunda da değildir(Msd3). Çünkü dünya mecburu olanlardır aşk esrarına sahip olamayanlar(G.7).

Bir beyitte şair, kendisini aşk dervîşi olarak takdim ettikten sonra ciğerinde tutuşan âh ateşinin, derununu istila ederek, kelâmını dahi saf cevhere dönüştürdüğünü söyler:

Ben ol abdâl-ı 'aşkım sûz-i âhım tâ cigerdendir

Gam-ı 'aşk ile memlû'um kelâmım sâf güherdendir
(Msm1)

Sıkıntılı ve çileli bir hayata talip olmak, mükemmellik ve Allah'a kurbiyetin yolunda önemli bir kavşaktır. İşte bu noktada eziyet yönünü gösteren tabela, aşk mekânının son durağıdır adeta. Öyleyse hedefe ulaştıracak istikamete girmekten başka çare yoktur. Aşkın azabından ziyade onun zevk ve mutluluk kaynağına ulaşmayı göze almıştır şair²⁶:

²⁴ Ali b. Osman Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcub* (terc. Süleyman Uludağ-*Hakikat Bilgisi*), s. 445,46, İstanbul, 1982.

²⁵ İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlû'l-İlbâs*, II, s. 132. Mısır, 1351.

²⁶ Aynı konuda Fuzulî şunları der: Yâ Rab belâ-yı 'ışk ile kıl âşinâ beni/Bir dem belâ-yı 'ışkdan etme cüdâ beni
(*Külliyat-ı Fuzulî-Leylâ ve Mecnûn*, s. 270) ; 'ışk derdiyle hoşem el çek ilâcımдан tabîb/Kılma dermân kim helâkim zehri dermânundadır(*Külliyât-Divân*, s. 146).

Yâ Rab beni pervâne gibi ‘aşka düçâr et

Yâ Rab beni yak şem‘-i cemâlinle gubâr et (G.3)

Yâ Rab dilerem eyle beni ‘aşk ile rüsvâ

Yâ Rab beni Mansûr gibi dâre süvâr et (G.3)

Aşk derdiyle hastalanan âşık başkasından asla devâ ummamalıdır. Zira bu hastalığın maddi bir rahatsızlık olmadığını, onu maddi rahatsızlıklardan arındıracak bir sürecin başlangıcı olduğunun bilincindedir âşık. Öyleyse başka devâlar aramaya gerek de yoktur:

Marîz-i derd-i ‘aşka kendi kendinden irer dermân

Taleb kılma devâyı kimseden özge devâdan geç (G.4)

Tabii ki aşkın olduğu yerde sırdan söz etmemek mümkün değildir. Aşkın derinliğine vâkıf olmayanlar, beyhude zannettikleri aşkın aslında hikmetinden ve sırrından da bigânedirler.

Rumûz-ı ‘aşka herkes mahrem olmaz sırr-ı hikmetdir

O sırrı bilmeyen gâfil sanur beyhûde da‘vâdır (G.7)

Bezm-i ezele göndermede bulunan bir beyitte, sadık âşıkların aşka tâ ezelden yanık oldukları bilinmelidir:

Yanar ‘aşka ezelden ‘âşık-ı sâdıkları gördüm (G.19)

Eğer eksiksiz bir saygı görmekse murat, vazgeçilecek bir canla, zengin bir gönlün varlığı kaçınılmaz olacaktır:

Ger kemâl-i ‘izzeti bulmak dilersem ey püser

‘Âşıkâ cânın fedâ kıl gönlün et gâyet ganî (G.24)

Mutasavvıflara göre tasavvufî mertebeler kırk makamda tamamlanır. Bunların on tanesi şeriatta, on tanesi tarikatta, on tanesi marifette ve diğer on tanesi de hakikattedir²⁷. Nigâhî şiirlerinde sadece mefhum olarak yer alır bu kelimeler.

“Şeriât” mefhumuna şiirleri içinde bir mısradaki yer veren şairin, özellikle dinine sermaye olarak gösterdiği şeriat, aynı zamanda ona sınımsız bağlılığının bir ifadesi olsa gerektir.

²⁷ Kemal Eraslan, *Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme'si*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, XXII, İstanbul, 1977.

Husûsen dînîmin sermâyesi ‘ilm-i şerî‘atdır (G.8)

Yine sadece bir mısradaki görebildiğimiz “**tarikât**” mefhumu, Şeyh Ahmed Çelebi’yle ilgili tutularak kaleme alınmıştır.

El-emân pîr-i harâbât-ı tarikat el-emân (G.22)

“**Marifet**” ise tecrübî ve amelî bilgi; tanımak, âşinâ olmak anlamlarına gelir ki ruhanî hallerin yaşanılarak manevî ve ilahî hakikatlere ulaşım bilgi ve irfânı elde etmektir. Hakk’ın sâlike verdiği bilginin adıdır marifet.

Bir beyitte yer alan bu kelime farklı beyitlerde daha çok ârif, irfân şeklinde kullanılmıştır.

Allah’ın sırlarına vâkıf olabilmek için canını ortaya koyamayan hiç kimse, marifet sahipliğini elde edemez:

Nakd-i cân sarf etmeyen bulmaz NİGÂHÎ ma‘rifet

Tâ ebed bigânedir esrâre olmaz âşinâ (G.1)

Bunu söylerken de ilim ve irfan sahibi olduğunu açıkça ortaya koyar:

Bi-hamdillah nasib etdi bana Hak ‘ilm ü ‘irfânı (G.8)

Bunun yanında irfan sahibine de rağbet etmemesinden yana müştekidir şair. Bu durum onu son derece rahatsız etmekte ve bunu matem sebebi saymaktadır:

Ehl-i İslâm’a merd-i ‘irfâna rağbet kalmadı

Ağlayup şimden gerü eyle NİGÂHÎ mâtemi (G.25)

Cihânda kalmadı hayfâ ki rağbet ehl-i ‘irfâna (Msd3)

Allah’ın arifleri bigâne olarak görünseler de(G.11); ibret nazarıyla bakar(G.12) ve rumuzları da tefekkürdür(G.21)

Allah’la kul arasında olup bitenin kalbe zahir olması sonucu, kulun kendi vasıflarının yerine Hakk’ın vasıflarının konulması ve gerçeklere tanıklık edilmesi olan “**Hakikat**”, kenz, ehl, mahzen, akl ve ilm gibi kelime ve terkiplerle muhtelif mısralarda sıralanarak Nigâhî’nin, tasavvufî anlamda dört kapı olarak adlandırılan şeriât-tarikat-hakikat ve ma’rifet içerisinde en fazla yer verdiği mertebe olarak karşımıza çıkar.

Hazret-i Ali ile ilgili kaleme alınmış olan bir şiirinde, Peygamberimizin bir hadisine gönderme yapılarak onun ilmin kapısı, hakikat mahzeni ve âşıklara rehber olduğu anlatılır:

Kirâmen Kâtibînim ben ‘ulûmun bâbıyım tahkîk

Hakîkat mahzeniyim hep benim ‘âşıklara rehber (G.5)

Bir başka şiirinde Nigâhî, kendini hakikat denizinden addederek, konuştuğu her kelâmın o denizden çıkan bir inci ve mücevher olduğunu söylerken, bu makamın sahipliğini üstlenir:

Hakîkat bahr-i zâtımdır kelâmım dürr ü gevherdir (G.8)

Yine hakikat adamı olduğunu ve Allah’a teslim olmuşluğunun altını çizerek haykırdığı şu mısralar şairin, hakikat ehli olmadıkça zahir görüşle değerlendirmenin yanıltıcı olabileceğini ortaya koyan düşüncesini sergiler:

Ehl-i Hakkem sanma ehl-i zâhirem

Emr-i teslim-i Hudâ’ya hâzirem (Msd2)

Şeyh Ahmed Çelebi hakkındaki bir şiirde, şu mısralar söz konusu olan şahsın bu mefhumlarla ilişkili tutulduğu mısralardır:

El-emân ey rehber-i ‘akl-ı hakîkat el-emân (G.22)

El-emân ey mekteb-i ‘ilm-i hakîkat rehberi (G.22)

Muhammed Şaban Kâmî ile ilgili tutulan bir mısra ondan, hakikat mahzenine mazhar olan bir Peygamber vârisi olarak bahseder:

Enbiyânın vârisi kenz-i hakîkat mazharı (G.26)

Fenâ makamlarından sadece “**fena-fillâh**”a yer veren Nigâhî, on iki imamdan biri olan Ca‘fer’in yolunu takip için fenafillah olmak lüzumu üzerinde ısrarcı görünür. Bunun için de dünya ve mülkünün terkinini önerir:

Râhını bulmak dilersen Ca‘fer’in

Ol **fenâ fillâh** bırak sîm ü zerin (Msd2)

“**Lütuf, İneyet**”: İhsan ve kayırma. Hakk’ın insanı kayırması, koruması ve kollaması, ona destek olması²⁸ demektir:

‘Atâ senden ola ya Rab ‘inâyet evliyâlardan (Msd3)

²⁸ Uludağ, a.g.e., s. 266.

Divâne’deki Ahmed Çelebi şiirinde lütuf ve iltifat beklentisi içerisinde aynı şahsın nazarına sığınılmaktadır:

El-emân ey ma‘den-i lütf u ‘inâyet el-emân

Dâimâ manzûr-ı lütf u iltifâtındır gönül (G.22)

Şaban Kâmî hakkında yer alan şiirlerinden bir mısra, söz konusu kavramın onun şahsından beklenen bir ihsana işaret eder:

Dâimâ manzûr-ı lütf u iltifâtındır gönül (G.27)

Aşağıdaki beyitler de, söz konusu kavramların Cenâb-ı Hak’la ilişkilendirilerek O’nun lütfuna ilticanın dile getirildiği beyitlerdir:

Yâ Rab bâ-kemâl-i şeref-i nûr-i Muhammed

Yâ Rab bana sen merhamet ü lutfunu yâr et

Yâ Rab bu NİĞÂHÎ nazar etmez bu fenâyâ

Yâ Rab anı lutfun ile âzâde-i nâr et (G.3)

“**Mazhar**”, Allah’ın tecelli ve zuhur ettiği yer. Varlıklar ise Allah’ın tecellilerini aksettiren birer aynadırlar.²⁹ Bu kısa tanımda yer alan mefhum şiirlerde şu beyitlerde karşımıza çıkar:

NİĞÂHÎ Hak Kerîm’dir kıl tevekkül Hakk’a sabr eyle

Ersin vasl-ı dildâre olursun lutfuna mazhar (G.5)

Mazhar-ı nûr-i tecellî olmuşuz Mûsâ gibi

Anlamazlar nüktemiz bâd-ı revâyih söyleriz (G.15)

Enbiânın vârisi kenz-i hakikat mazharı (G.26)

Bir işi birine bırakmak, Allah’a güvenerek teslim olmak demek olan “**tevekkül**” Kur’an’da birçok âyette de yer bulur. Tasavvufî kavramlardan sabır, lütuf, mazhar ve tevekkül aynı beyitte zikredilerek Allah’a vasıl olabilmenin araçları olarak gösterilir:

²⁹ Kelâbâzî, a.g.e., s.180.

NİGÂHÎ Hak Kerîm'dir kıl tevekkül Hakk'a sabr eyle
Erersin vasl-ı dildâre olursun lütfuna mazhar (G.5)

Bırakmak ve vazgeçmek anlamına gelen “**terk**” tasavvuf kavramı olarak farklı şekillerde tabir edilmiştir: Terk-i dünya, terk-i ukbâ, terk-i hestî ve terk-i terk.

Tasavvufun esası terk-i dünyadır.³⁰ Nigâhî beyitlerinde dünya nimetlerine, ahiretteki nimetlere ve varlığın Hak'ta fânî olması haline dâir terkleri dillendirir:

Cîfe-i dünyaya gel etme NİGÂHÎ iltifat
Terk-i dünya terk-i 'ukbâ kıl gedâ Allah Kerîm (G.20)

Soyup tenden enâniyyet libâsın terk-i 'âr eyle (G.4)

Terk-i tecrîdim beni hor görme yâ Hû kıl nazar
İzn-i lillah tîr-i âhımla yıkarım kal'anı (G.24)

Terk-i cân eyler NİGÂHÎ şevk-i dîdâr isteyen (G.11)

“**Velâyet**”, ermişlik, velilik, Hakk'ın kulunu, kulun da Mevlâ'sını dost edinmesi; Allah ile kulu arasındaki sevgi ve dostluk; Allah'ın kulunun, kulun da Allah'ın vekili olmasıdır.³¹ Ahmed Çelebî hakkında özel bir şiirde sadece kerâmet ve ilhama mazhar olabilen Allah'ın seçkin kulları için kullanılan velâyet-i hasa (özel velâyet) tabiri, yerinde bir niteleme olacaktır. “Velâyet Şâhı” ve “Velâyet tahtının son Sultanı” tabirleri şairimizin şiirin muhatabına biçtiği değerlerin izahıdır:

El-emân ey sadr-ı 'âlî-kadr-i taht-ı "men 'aref"

El-emân ey şâh-ı mecmû'-i velâyet el-emân

Sende hatm oldu velâyet tahtının sultanlığı

El-emân ey sendedir mühr-i emânet el-emân (G.22)

³⁰ Uludağ, a.g.e., s. 526.

³¹ Uludağ, a.g.e., s. 564.

Tam “**rıza**” halindeki bir mutasavvıf ikrarına şahit tutulduğumuz mısra, her ne tecelli olsa da ona boyun eğen bir anlayışı ortaya koyar:

Ben rızâ bâbındayım ikrâra başım bağıdır (Msd1)

Tasavvufta “**sabır**”, Mükemmel (kâmil) insan olma yolunda ulaşılmaması gereken en önemli menzillerden, en temel makamlardan biri olarak kabul edilir.³² Başa gelen her belâya bu Allah’tandır diyerek kabul etmek lazımdır. Eksiksiz sabır budur. Bu anlayışı destekleyen şair tabir yerindeyse vuslatın şifresini sabır üstüne kurar:

NİGÂHÎ Hak Kerîm’dir kıl tevekkül Hakk’a sabr eyle

Ersin vasl-ı dildâre olursun lütfuna mazhar (G.5)

Hatta çekilen cefaların Allah’ın cilvesi olduğunu bilerek mutlu olmayı Hazret-i Eyyûb’un sabrıyla örneklendirir:

Sabr ile Hak verdi Eyyûb’a hayat-ı sıhhati

Her cefâ bir cilvedir Hak’dan bil anı hurrem ol (G.17)

Allah’ın isimlerinden biri olan “Rahman”, şairin sabrının güvencesi olmuştur:

Ey gözüm nûru Nigâhî sabr-ı Rahmân bendedir (Msd1)

Görünürdeki eşya ve olayların arkasındaki hakikatleri ve sebepleri keşf yoluyla bilen ve kalp gözüyle gören tasfiye ehli, evliyâ³³, demek olan batın ehli, şairimizin bir mısraında kişiselleştirilerek zâhir ehli olan ulemâ yerine ikame edilmiş ve bu ilme mensubiyetini gözler önüne sermiştir:

Ehl-i Hakkem sanma ehl-i zâhirem (Msd2)

Vahdet makamından ayrı kalmak demek olan firakın zıddı Hakk’a ermek, kemâle ermek anlamına gelen “**vuslat**”tır. İşte tasavvufî anlamda aşkın nihâî hedefini ortaya koyan bir beyitte Nigâhî, sürekli gözyaşı dökken aşığın bu halinin, dünya ve ahiret nimetleriyle ilgili beklentisinden kaynaklanmadığını; sadece ve sadece hasretiyle yanıp kavrulduğu yârine vuslat gözyaşları olduğunun altını çizer:

Mücerred dîdelerden eşk-i hasret dökmeden maksûd

³² Uludağ, a.g.e., s. 136.

³³ Uludağ, a.g.e., s. 88.

Visâl-i yâre ermekdir ne dünyadır ne ‘ukbâdır (G.7)

Yine tasavvufî makamlardan olan batınî sırlara mazhar olmak muradı var ise, tasavvufî kavramlardan Terk’in şekillerinden terk-i dünya ile dünya nimetlerinden ahiret için vazgeçmeği teklif eder:

Enel-Hak sırrına vâsıl olam dersen eyâ gâfil

Gelüp terk et fenâyı vâsıl-ı Settâr olandan sor (G.10)

“**Fakr**”, yoksulluk, dervişlik, sâlikin hiçbir şeye mâlik ve sahip olmadığına şuurunda olması, her şeyin gerçek mâlik ve sahibinin Allah olduğunu idrâk etmesi; kişinin kendisini mutlak olarak Hakk’a muhtaç bilmesidir.³⁴ Hatta mümkünse dünya elbisesinden sıyrılmak gerçek manada sâdik bir şâh olabilmenin gereği sayılır. Bu hâl ile övünülmesi sufilikte önemli ve değerlidir. Şair, fakr yolunun fahr yoluyla kesiştiğini ifade eder:

Tarîk-ı fahrî tut fakr ile fahr eyle kabâdan geç (G.4)

Fukarâyla fahr eyleyenlerdir o şâhın bendesi

Sıdk ile ümmet olanlar istemez câm-ı Cem’i (G.25)

Ger tarîk-i fakrî tutmaksa murâdın sâdik ol (G.1)

Tarikat ve ilgili mefhumlardan “dergah, tekye, zâkir, pîr, mürşid ve kerâmet” tespit ettiğimiz kadarıyla Nigâhî’nin şiirlerinde yer verdiği mefhumlardandır.

Şeyh Ahmed Çelebî hakkında yazılan şiirde bulunan bir beyit, ilgili mefhumlardan “**dergah**”a yer verirken, sevgilinin makamına ait bir benzetme olarak gösterilmektedir:

Hâk-i dergâhan senin kim baksa hor olur ‘alîl

Hem olur merdûd kim kılsa ‘adâvet el-emân (G.22)

Tekye-Zâkir: Tarikatle ilgili bu iki mefhum da aynı mısradaki zikredilir:

Tekye-i ‘aşk içre ben bir zâkirem (Msd2)

---

³⁴ Uludağ, a.g.e., s.184.

Pir: Bir mısradada geçer:

El-emân pîr-i harâbât-ı tarîkat el-emân (G.22)

Bir beyitte kerâmet sahibi olan “**mürşid**”in aynı zamanda aşk derdinin tabibi; Hak yolunun da öncüsü ve her müşkilin gidericisi olduğu söylenirken;

El-emân ey mürşid-i sâhib-kerâmet el-emân

Ey tabîb-i derd-i ‘aşk ey mürşid-i müşkil-küşâ (G.22)

Pîşvâ-yı râh-ı Hak ey mürşid-i müşkil-küşâ (G.26)

Şair, eksiksiz bir saygıya ve ikrama talip olunmak istendiğinde, feda edilecek bir cana ve sınırsız bir ölçüde gönül zenginliğine ulaşılmasını; erenler meclisine dahil olup gaybî yetiye ulaşanların ise, kâmil bir mürşide el vererek kendini güvenceye almış olmalarına dikkat çeker:

Ger kemâl-i ‘izzeti bulmak dilersem ey püser

‘Âşıkâ cânın fedâ kıl gönlün et gâyet ganî

Mürşidin tut dâmenin muhkem vücûdan mâlik ol

Gir erenler bezmine kaldır gözünden perdeni (G.24)

Her mürşid evliyâdır lakin her evliyânın mürşid olması gerekmez. Evliyânın, dolayısıyla da mürşidin “**kerâmet**”i, özellikleri arasındadır. Mürşidin bu özelliği bir şiirde dillendirilir:

El-emân ey mürşid-i sâhib-kerâmet el-emân (G.22)

Elest bezmi: Tasavvuf ve edebiyatta en eski meclis olarak geçer. Allah’ın ruhları yarattığında onlara hitaben “Elestü bi-Rabbiküm (ben sizin Rabbiniz değil miyim?)” buyurduğunda, onlar da “Belâ (Evet, sen bizim Rabbimizsin)” diyerek karşılık verdiler. İşte bu ahitleşme tasavvuf ve divan şiirinde gerek benzetme gerekse iktibas yöntemiyle sıkça kullanılır. Şairimizin de mısralarında elest bezmi, bezm-i elest, rûz-i ezel ve kâlû belâ gibi muhtelif biçimlerde yer verdiği kelime, bu sahneyi adeta yeniden canlandırmaktadır:

“Kâlû Belî” biâtını ettiğini(Msd2); o anda gönül levhine aşkının kazıldığını itiraf eden şair(G.8) ezel meclisinde tanış olmayanların asla sırra aşinalık edemeyecek bigâneler olduğunu söylerken(G.12) elest bezminin şarabını içenin bu aşkla sarhoş olduğunu(G.11); kendisinin de kudret bezminin şarabını içerek aşk ehliyle hemdem olup hoş sözler sarfettiğini(G.15); Tanrı’nın kalıcı meyini içenin zaten ahdine sadık kalacağını ve ikrarında kuvvetli olacağını sözlerine ilave eder(G.13).

Bu sırra eren âdem beyhûde kelâm etmez

Takdîr-i ezeldendir bir hâlet-i mübhemdir (G.13)

Mâh-i cemâlin gönlüme salmış ziyâ vu rûşeni

Neş’e-i ‘aşkın senin mest-i elest etmiş beni (G.24)

Yaratılışın merkezini tasavvufî anlayışın ifadesi olan “**Muhammedî nûr**”³⁵ oluşturur. Eğer bu nur olmasaydı, kâinât da yaratılmazdı.³⁶

Mutlak varlıktan ilk zuhur eden şey, akl-ı evvel, yani Muhammedî Nûr’dur. Allah ilkin onu, daha sonra da onun vasıtasıyla bütün kâinatı halk etmiştir.

Akl-ı Evvel, yani “ilâhî bilinç” Hakk’ın kendini izhar etmesinin ilk suretidir ve bu kevnî ölçekte Hazret-i Muhammed’e tekabül etmektedir. Ama burada Hazret-i Muhammed’in, Allah’ın elçisi olarak gönderilen bir Peygamber olmasından çok önce kevnî (kozmik) bir varlık olduğu unutulmamalıdır.³⁷

Vücut birdir, gayrı değildir. Fakat bu vücudun batını bir nurdur ve âlemin canı ancak bu nurdur. Âlem bu nurla dopdoludur. Hayat, ilim, irâde ve kudret-i mevcudat bu nurdandır. Bu vücudun zâhiri bu nurun tecellisidir.³⁸

Hak Te‘alâ nûr-i Ahmed’den yaratdı âdemi

Âdeme kıldı musahhar onsekiz bin ‘âlemi (G.25)

Nüşa-i kübrâ dedi Âdem-i Safiyyüllaha Hak

Zât-i pâkinden zuhûr etdi nebîler hâtemi (G.25)

³⁵ Muhammedî nûr, her şeyin aslıdır. Allah önce Peygamber’i yarattı, sonra diğer varlıkların tümünü onun nurundan vücuda getirdi. Nûr-i Muhammedî kavramı “Allah’ın ilk yaratmış olduğu şey benim nurumdur” hadisine dayanır.

³⁶ Bir Hadis-i Kudsî’de şöyle buyrulur: “Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım” (el- Aclunî, *Keşfü’l-Hafâ ve Muzilü’l-İlbâs*, II, s. 232, Mısır, 1351).

³⁷ Necmeddin Şahiner, *Merâtib-i Tevhid Risâlesi*, s. 17, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001.

³⁸ Aziz Neseffî, *Risâleler* (terc. A. Avni Konuk), s. 183, Konya Mevlevî Müzesi Ktb., Nu. 4523.

Şiirlerinden anladığımız kadarıyla Nigâhî, “yaratılış”la ilgili beyitlerine iki anlam yükler. Bunlardan birisi su, ateş, toprak ve hava (dört unsur) ile oluşan yaratılıştır. Bir diğeri de daha ziyade “nüsha-i suğra” olarak kullanılan ifadenin yerine, insanın yaratılışının diğeri bir ifadesi olarak seçtiği, nüsha-i kübrâ (büyük kâinat) dır. Çünkü sûfilere göre büyük nüsha insandır, küçük nüsha ise kâinattır. İnsan, bütün kâinatın merkezini teşkil eder.³⁹

Şiirlerde yer alan yaratılışla ilgili diğeri mısralarda, insanın, ezelden, anâsır-ı erbaa (dört unsur) olan toprak, hava su ve ateşten yaratılan bir nüsha-i kübrâ olduğu ısrarla vurgulanır:

Benem ol hâk ü bâd ü nâr ü âbdan kim olan peydâ

Beni halk eyledi Hallâk-ı ‘âlem nüsha-i kübrâ (Msm1)

Âdemî-zâdeyem ezelden nüsha-i kübrâ benem

Kudretinden halk olunmuş hikmet-i Mevlâ benem

Hâk ü bâd ü nâr ü âbdan kim olan peydâ benem (Msd1)

Aziz Mahmud Urmevî⁴⁰,nin torunu ve İsmâil Çelebî⁴¹,nin oğlu olan, Nakşibendî şeyhlerinden “**Ahmed Çelebî**”⁴², Nigâhî’den yaklaşık iki asra yakın bir süre önce yaşamıştır. Adına bir şiir kaleme alınmış olması özel bir muhabbet ve saygının göstergesi olmalıdır.

³⁹ Ayrıca Mevlevî tekkelerinde, nüsha-i kübrâ yazılı kâğıt bir gümüş veya altın mahfaza içinde boyuna takılır.

⁴⁰ 1638 yılında Sultan IV. Murâd’ın Diyarbakır’da idam ettirdiği kudretli Nakşibendî şeyhi.

⁴¹ Nakşibendî şeyhlerinden. 1020 (1619) de Diyarbakır’da doğdu ve 1080 (1669-70) de aynı yerde vefat etti. Ahmed Çelebî’nin babasıdır.

⁴²“Ahmed Çelebî, 1040 hududunda Diyarbakır’da dünyaya geldi. Eş-şeyh es-Seyyid Ahmed Çelebî ibn eş-Şeyh es-Seyyid İsmâil Çelebî ibn Şeyh es-Seyyid.Mevlânâ Azîz Mahmud Urmevî ibn Şeyh es-Seyyid Ahmed ibn Şeyh es-Seyyid Muhammed ibn Şeyh es-Seyyid Muhammed Bâbâ-yı Nakşibendî silsile-i neseb-i şerîfi pîr-i seccâde es-Seyyid eş-Şeyh Mahmud Bâbâ-yı Nakşibendî hazretlerine ulaşır. Baba ve dedeleri hepsi âlim ve fâzıl olup Nakşibendî tarikatına mensup zatlardır. Memleketin fazıllarından, âlimlerinden çeşitli dersler almıştır. Ayrıca musikî ilmi tahsilinde meşhur olmuş, çeşitli makamlarda eserler ortaya koymuştur. Zâhirî ilimlerde uzun müddet uğraştıktan sonra, rahmânî cezbe ile mülâkî olup, hakikate meyl eylediğinden pederi İsmâil Çelebî’den tevbe ve inâbet aldı. 1080 (1669-1670) civarında pederinin vefatı sebebiyle kendisi şeyhliğe başlamıştır. Kerâmeti dilden dile dolaşmış, memleketin ârif, fâzıl ve edibleriyle hakikat meclislerinde bulunmuş, dışarıdan gelen fazilet ve irfân sahipleriyle de serfirâz olup onları misafir ederdi. Ayrıca büyük babalarının meşhur zâviyelerinde tarikat ve esmâ telkini eder, yine memleket dâhilinde ceddinin Aziziye Câmii’nde halka zikir ve senâ için el verirdi.” (Ali Emîrî, *Diyarbakır Ayanının Mevâkîp ve Eşrâfının Terceme-i Halleri*, Millet Kütüphanesi-Tarih-750, 102a-104b)

Şair, Aziz Ahmed Çelebi'yi bir takım benzetmelere tabi tutarak överken onun “Cömertlik suyunun membaı, belâğat bağının bülbülü; Allah'ın sırlarına mazhar, inâyet ve lütuf madeni; Hak yoluna reis ve doğru yolun sahibi, harabat yolunun piri; Hak tarafından ezelden aziz olunmuş, kerâmet sahibi bir mürşid; aşk derdine tabib, müşkilleri hal eden, hakikat aklının rehberi; tâlibin matlubu, âşıkın maşuku ve muhabbet hazinesinin tılsımı” olduğunu anlatan çeşitli özelliklerini sıralar(G.22)

Yine aynı şiirin kalan bölümünü aynen veriyoruz:

Zât-ı Hak nûr-i celâlınden seni halk eylemiş

El-emân ey nokta-i nûn-i necâbet el-emân

Pertev-i ‘ulviyyeti dünyaya sensin gösteren

El-emân ey ahter-i burc-i sa‘âdet el-emân

El-emân ey sadr-ı ‘âlî-kadr-i taht-ı “men ‘aref”

El-emân ey şâh-ı mecmû‘-i velâyet el-emân

Sende hatm oldu velâyet tahtının sultânlığı

El-emân ey sendedir mühr-i emânet el-emân

Küfr-i kâfir ref[‘] olur görse cemâl-i pâkini

Nârdan bulur necât etse ziyâret el-emân

El-emân ey derdinin dermânı sen mecrûhların

El-emân ey şâfi-i eskâm u ‘illet el-emân

Pâdişâhim bendeni dilden ferâmûş eyleme

El-emân ey şâfi‘-i rûz-i kıyâmet el-emân

El-emân ey yakdı cânım hasret-i yevmü-l firâk

El-emân ey çâresizdir derd-i hicrân el-emân

Hâk-i dergâhan senin kim baksa hor olur ‘alîl

Hem olur merdûd kim kılrsa ‘adâvet el-emân

Hâk-i pâ-y-ı hasretin kuhl-i cilâdır çeşmime

El-emân eyler NİGÂHÎ âh-ı hasret el-emân (G.22)

Nigâhî'nin büyük amcam diye belirttiği “**Şaban Kâmî**”⁴³ için iki müstakil şiir kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Ali Emîrî'nin de, büyük dedesi olan Şaban Kâmî'den dolayı bir şekilde Nigâhî ile olan ırsî bağından söz edebilmek mümkündür. Kaynaklardan tespitini yaptığımız bilgiler ışığında, te'lif etmiş olduğu manzum ve mensur eserlerle⁴⁴, dinî ve tasavvufî edebiyatta da hatırı sayılır bir yeri olan Kâmî, bir ilim adamı, mutasavvıf⁴⁵ ve Divânî⁴⁶ olan bir şairdir. Sadece Diyarbakır ve muhitinde onlarca öğrenci⁴⁷ yetiştirmiş olan Şaban Kâmî'nin bu özellikleri Nigâhî'nin yazdığı beyitlerde ön plana çıkar.

Divânçe'deki iki şiirden birini aşağıya alıyoruz:

Ey ‘ulûm ashâbının lütf u keremde ekremi

Sâilânın dest-gîri ehl-i ‘ilmin a‘lemi

⁴³ Şaban Kâmî Diyarbakır'lıdır (*Emîrî, Esâmî-i Şu'arâ-yı Âmid*, s. 86/42b); Bağdatlı İsmail Paşa, *Esmâu'l - Müellifin*, I, İstanbul, s. 346, 1951- 55; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, II, İstanbul, 1311; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul, s. 782-83, 1969 ; Fatim Efendi, *Tezkire-i Hatimetü'l-Eş'ar*, İstihkâm Alayları Litoğrafya Destgâhı, s. 352, 1271 ; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, İstanbul, s. 339, 1333; İbnülemin, doğum tarihini 15 Şaban 1220/1805 olarak belirtir.(İbnülemin, a.g.e., s. 782.); Babasının Hoca Ahmed isminde memleketin veli zatlarından olduğunu söyleyen Ali Emîrî, onun da babasının Şeyh Mahmud (Haskefi-Hasankeyfi) olduğunu ifade eder. (Emîrî, *Tezkire-i Şu'arâ-i Âmid*, I, Dersaadet Matbuâ-yı Âmidî , s. 309, 1328 ; Annesinin de 1210 yılında vefat eden Diyarbakır âlimlerinden Gönclü - (Cönlü) - zâde Abdurrahman Efendi'nin kızı diye bahseden Ali Emîrî, Kâmî'nin hanımı hakkında bilgi verirken şu ifadeyi kullanır: “pîr-i tarikat-ı aliyeye İbrahim Gülşenî ibn. Şeyh Muhammed Âmidî sülalesindedir”.(Emîrî, a.g.e., s. 309.); Emîrî, *Esâmî-i Şuarâ-yı Âmid*'de Kâmî'den “Üstad-ı ekremimiz, ilm ü irfân ü kemâlât ile mevsûf-i vücud ve sehâ vü kerem ile nâdirü'l-emsâl ve marufdur (ilim, irfan ve kemâlât ile vasıflanmış, cömertlik ve ikramda eşine az rastlanır biri olduğu)”⁴³ (Emîrî, Millet Kütüphanesi-Tarih, 781/1, 86/42b.)diye bahsederken, Bursalı Mehmed Tahir de *Osmanlı Müellifleri*'nde onun için “efâdıldan zû-fünûn (en faziletli âlimlerden çeşitli ilim ve fenlere vakıf) bir zat”(Bursalı, a.g.e., I, s. 339.) ifadesini kullanır. Şevket Beysanoğlu “herşeyden evvel şöhretli bir ilim adamı idi. Diyarbakır'da yetişen birçok fikir ve sanat erbabı ilk feyizlerini kendisinden almışlardır. Arap ve Acem dil ve edebiyatına vakıf olan zatın her iki dilde de manzum eserleri vardır”(Beysanoğlu, a.g.e., s. 41, 1957-1960) diyerek söz etmiştir.

⁴⁴ Yaptığımız araştırmada mensur ve manzum on iki adet eser te'lif ettiğini öğreniyoruz.

⁴⁵ Kaynaklardan, iki ayrı tarikat şeyhine(Mısır'da Ruffâî şeyhi İbrahim Bacûrî - Kerkük'te Kâdirî şeyhi Abdurrahman Talibânî) intisap edip onlardan tarikat almıştır.

⁴⁶ Yaptığımız bütün araştırmalara rağmen Divânî'nin yazma nüshasına ulaşamadık.

⁴⁷ Tespit edebildiğimiz öğrenciler: Ali Emîrî, Hayâlî, Vâsıf, Râif, Nâim, Fâzıl, Fethi, Mâhir, Sabri, Re'fet, Rûşenî

Vâkıf-ı esrâr-ı vicdânın olan rind-i fakîr

İstemez âyine-i İskender’i câm-ı Cem’i

Sâhib-i lütf u keremsin hem mürüvvet mahzeni

Hilkatin halka unutturdu sehâ-yı Hâtem’i

Dâimâ manzûr-ı lütf u iltifâtındır gönül

Dest-i lütfunla yine zahm-ı dile ur merhemi

Hâk-i pâye ‘arz-ı hâl etdi NİGÂHÎ kemterin

Kâmiyâ Hak ‘aşkına et bu sevâb-ı a‘zami (G.27)

Bir diğer Kâmî şiirinde: “Hakikat ilminin mektebine rehber, sâdık âşıklara komutan; Hak yolunun reisi, müşkilleri hal eden bir mürşid, enbiyanın vârisi ve hakikat mahzenine mazhar olan Kâmî’nin; Allah’ın sürekli kendisiyle olmasını, postunda dâim eylemesini; delili ve yârinin âhir zaman peygamberi Hazret-i Muhammed’in olmasını” diler(G.26).

Nigâhî, dört büyük halifeden “**Hazret-i Ali**”ye olan muhabbetini Divânçe’sinin önemli bir bölümüne yaymıştır. Bu sevgi her Müslümanın halifeye duyması gereken sevgiden farklı; halifeyi kendine rehber ve emir edecek denli sınırsız bir muhabbetin izharı olmuştur:

Emîrim rehberim şâhım ‘Alî tek şîr-i nerrendir

Hudâ’nın lütfudur bu sanmayın irs-i pederdendir (Msm1)

Sanma zâhid sen gibi dîvâre başım bağlıdır

Şîr-i Yezdân Hayder-i Kerrâr’e başım bağlıdır (Msd1)

Divânçesinde yer verdiği şiirlerden iki müstakil şiiri Hazret-i Ali’ye ayıran Nigâhî, Halifeden, Hayder-i Kerrâr, Hayder, Şâh, Şîr-i Yezdân, Şâh-ı Hayber, Şîr-i Hak gibi isim ve sıfatlar kullanarak bahseder.

“Küntü kenz”in sırrını Hayder-i Kerrâr olandan sormalı(G.10); Allah’ın arslanı olan Ali, Şâh’dır(Msd2); Hazret-i Ali’nin sâdık ve vefâkâr kölesi olan Kanber gibi olmak

için şair sözüne kulak verilmesi taraftarıdır(Msd2); gönlünü Hakk'ın hazinesine, dilini de Hazret-i Ali'nin kılıcına benzeterek(G.8) emir, rehber ve pîrinin Hayber Şâh'ı Ali olduğunu(G.8) ilan eden şair; elinden tutup onu yalnız bırakmayan Ali'nin evliyânın da efdâlı olduğunu(Msd2) sözlerine ilâve eder.

Hazreti Ali için yazılmış iki şiirinden birini veriyoruz:

Uyurken bir gece nâgâh göründü çeşmime bir er

Su'âl etdim nedir ism-i şerîfin söyledi Hayder

Dedi ben ol 'Âliyy-i nâm-dârem seyf-i Kakhârem

Benem sâhib-kırân-ı Hayy u Kayyum Hâlık-ı Ekber

Benem yâr-i Muhammed 'âlî-himmet sâhib-i nusret

Benem 'abd-i muzaffer şâh-ı Hayber sâkî-i kevser

Emîrû'l- mü'minînem ibn-i 'amm-i Mustafâ'yem kim

Benem Selmân'ı burhân gösteren ol tıfl-ı sa'd-ahter

Kirâmen Kâtibînem ben 'ulûmun bâbıyam tahkîk

Hakikat mahzeniyem hep benem 'âşıklara rehber⁴⁸

Su'âlınden murâdın bu ise fehm eyle ey gâfil

Benem şîr-i Hudâ fettâh-ı dîn dâmâd-ı Peygamber

Duyunca bu cevâbı ben o şâh-ı evliyâdan kim

Vücûdum lerze tutdu hâliyâ cismimde cân ditrer

⁴⁸ "Nigâhî merhumun bu rû'yâ-nâmesi, on beş beyit kadar var idi ....sene evvel görmüş ve okumuş idim. Şimdi ancak bu sekiz-on beytini der-hâtır edebildim. Diğer beyitleri için de bu mahalli açık bıraktım. 17 Ramazan 1341. Yevm-i Pençsenbe." Ali Emîrî, *Divânçe*, s. 10b (Dipnot)

Dedi bî-tâkat u bî-tâb olmuşsun nedir derdin

Marîz-i derd-i ‘aşkım söyledim derde devâ ister (G.5)

Şair, özel bir şiirinde Hazret-i Ali’nin, “Gönül tahtında sultan, sevgili ve şâh-ı merdân; âlemlerin fahrı olan Hazret-i Muhammed’in amcaoğlu, can içinde cânân; aşk derdinin hastalığına tabip; Hakk’ın yolunu bulmakta delil, gönülde ve elde burhan; efendi ve şîr-i Yezdân; aşk şevkiyle derûnunu kaplayan mâh-ı tâbân; ve nihayet dört unsurdan (su, hava, toprak, ateş) yaratılan vücuduna can” olduğunu söyler(G.9).

Divânçesi’nde yer verdiği müstakil bir şiirinde ve yer yer mısralarında görebildiğimiz kadarıyla, dosttan ve akrabalarından yana muztarıptir Nigâhî. Öyleki bu durumdan rahatsızlığı onu sık sık başka diyârlara seferlere bile zorlayacaktır.

Harîdâr-ı gam oldum gam yükün tutdum güher çekdim

Gezüp ‘âlemleri devr eyledim renc-i sefer çekdim

Vatan terkin edüp âher diyâre ğayrı ser çekdim (Msd3)

Şair çekilen bunca dertlerle sitemlerin fânî dünyadan kaynaklandığını, keder ve gamların ise vefasız tanıdıklardan geldiğini(Msm1); böyle vefasız ve hakkaniyetsiz âdemoğlundan usandığını(G.5); Müslümana ve ârif bir adama rağbetin kalmadığını, buna artık kendinin ağlamaktan başka şey yapamayacağını söylerken(G.25); zâr u perişânlığını çektiği cevr ü cefâyâ bağlayarak artık riyâ ehli insanlardan sakınmak durumunda kaldığını anlatır; bütün bunlara raĝmen başından geçenlerin de kaderi olduğu hususunda asla şüphesi yoktur, çünkü Cenâb-ı Allah’tandır(Msm1)

Divânçe içerisinde bu konuda Terci-i bend nazım şekliyle kaleme alınan müstakil şiirini aktarıyoruz:

.....

.....

.....

Kimi kendime dost bildimse andan çok zarar çekdim

Benim baht-ı siyâhımdan mıdır bilmem neler çekdim

Degil bir kimseden ben kendi dostumdan keder çekdim

Düşüp gam bahrine dil zevrakın bend eyledi girdâb

Meded bîçâre kaldım etmedi bir kimse istishâb

Bana düşmen göründü sıdk ile yâd etdiğim ahhâb

Meded senden ola bu bendeye ya Hazret-i Vehhâb
Benim baht-ı siyâhımdan mıdır bilmem neler çekdim
Degil bir kimseden ben kendi dostumdan keder çekdim

Usandım el-emân ya Rab meded cevr ü cefâlardan
Ne dostumdan vefâ gördüm ne şefkat akribâlardan
Ümîdim yok vefâdan geldi nefret âşinâlardan
‘Atâ senden ola ya Rab ‘inâyet evliyâlardan
Benim baht-ı siyâhımdan mıdır bilmem neler çekdim
Degil bir kimseden ben kendi dostumdan keder çekdim

Kıyâs eyler beni dîvâne her kim görse eşkâlim
Cihânda bulmadım bir yâr-ı sâdık ‘arz edem hâlim
Ben ol mecnûn-i ‘aşkım kimse bilmez hâlim ahvâlim
Benim âg olmadı bahtım karadır gird-i ikbâlim
Benim baht-ı siyâhımdan mıdır bilmem neler çekdim
Degil bir kimseden ben kendi dostumdan keder çekdim

Cihânda kalmadı hayfâ ki rağbet ehl-i ‘irfâne
Yıkıldı hânedânlar hep muhannes geçdi meydâne
Cihân vardı fesâde âşnâlar oldu bîgâne
İlâhî destgîr ol sen Nigâhî çeşmi giryâne
Benim baht-ı siyâhımdan mıdır bilmem neler çekdim
Degil bir kimseden ben kendi dostumdan keder çekdim
(Msd3)

Nigâhî şiirleri içerisine serpiştirilmiş iktibas ve telmih yoluyla kullanılan “**Hadis**”lerin üç taneyle sınırlı olduğunu tespit ettik:

“Ben gizli bir hazine idim. Bilinmek istedim ve halkı yarattım.” meâlindeki hadis-i kutsi ki mutlak zat olan Allah’a karşı duyulan aşkın kaynağı kabul edilir, şiirlerinin iki mısraında, biri iktibas ve diğeri telmih yoluyla kullanılmıştır:

Kelâm-ı “**küntü kenz**”⁴⁹’in sırrını bîgânedan sorma (G.10)

Kilîdi **kenz**-i ‘aşkın himmet-i ehl-i mahabbetdir

Bana ‘aşk u mahabbet Hazret-i Hak’dan hidâyetdir
(Msm1)

“Nefsini tanıyan Rabbini tanıır”. Tasavvuf Edebiyatı’nda da sıklıkla kullanılan bu ifade Nigâhî tarafından iktibas edilir:

El-emân ey sadr-ı ‘âlî-kadr-i taht-ı “**men ‘aref**”⁵⁰

El-emân ey şâh-ı mecmû‘-i velâyet el-emân (G.22)

“Ben ilmin şehriyim, Ali de kapısı” hadisi şairimizin bir beytinde yer alır:

Kirâmen Kâtibînim ben ‘**ulûmun bâbıym**’⁵¹ tahkîk

Hakîkat mahzeniyim hep benim ‘âşıklara rehber (G.5)

“Kaderde yazan, değışmez” manasındaki söz.

“**El-mukadder lâ-yuğayyer**” olduğun bilmez misin

Gir tevekkül bâbına ol âşinâ Allah Kerîm (G.20)

Kerâmetle olağanüstü şeyler kastedilir. Bunlar bir elçide görülürse adına mucize, velide görülürse kerâmet denir. Ancak kerâmet, sözlükte kerîm olmak, değerli olmak anlamına gelir. Allah Teâlâ insanı değerli (kerametli) yarattığını ve birçok şeyi onun emrine verdiğini açıklamıştır.⁵²

⁴⁹ Bu hadisin zayıf veya senedi olmadığı ifade edilmektedir (El-Aclunî, *Keşfu’l-Hafâ*, II., s. 132, Mısır, 1351).

⁵⁰ Hadis mevzudur denilmiştir (*Keşfu’l-Hafâ*. I., s. 266).

⁵¹ Zayıf ya da münker olduğu ifade edilmektedir (İbnu’l-Cevzî, *Kitabu’l-Mevzuât*, s. 349-55, Medine, 1966).

⁵² Mütercim Asım, *Kamus Tercümesi*, IV, s. 464,465.

**“Âdemoğullarına gerçekten çok değer verdik (çok kerametli kıldık). Onları kara-
rada ve denizde taşıdık ve güzel şeylerle rızıklandırdık. Yarattıklarımızın
birçoğundan da üstün kıldık.”**⁵³

Yukarıdaki ifadeleri destekleyen mısra, aynı zamanda Nigâhî'nin sözkonusu âyete işaretini de göstermektedir:

Âyât ile sâbitdir âdemde kerâmet var (G.13)

Genellikle müseddes ve müsemmen nazım şekilleriyle dillendirdiği musammatlarda, şair, batînî ilme dair vukûfiyetini gizlemeyip gâh Mecnun ve Ferhat'la birlikte aşk mimarlığına soyunur, gâh aşk şarabını üretecek kıvamda bir şarap tiryakisidir. Bazen aşk sırlarına vakıf, bir hakikat mahzeninin sahipliğini üstlenir. Kimi zaman da İlâhî sırlarla donanmış bir aşk aydınlığının adıdır:

Ol benem kim Kays ü Ferhâd ol benem mi‘mâr-1 ‘aşk

Ol benem kim câm-1 ‘aşkı nûş eden hammâr-1 ‘aşk

Ol benem kenz-i hakikat bendedir esrâr-1 ‘aşk

Bendedir sırr-1 İlâhî bendedir envâr-1 ‘aşk (Msd1)

Mütekerrir bir beyitte de, divâne görüntünün setrettiği bir kâmil kavrayışa işaret ederek, zâhir ve bâtın çelişkisine ayna tutar. Bu çelişki beşer idrakini zorlayan bir çelişkidir.

Bâtinen bil âkilem ammâ zâhiren dîvâneym

Kimse fark etmez beni kim ben neyem ammâ neyem
(Msd1)

Dünyaya dair bir beklentinin olmadığı tavrın ismine “kayıtsızlık” dense de, Allah'ın indinde eksiksiz bir kabiliyetin adıdır o.

Fenânın mâl ü milki zerre gelmez ‘aynıma aslâ

Görenler zannederler lâübâlî-meşrebim gûyâ

Kabûl etmem hilâf-1 güft ü gû aslâ ki ben hâşâ

Bana vermiş kemâl-i kâbiliyyet Hazret-i Mevlâ (Msm1)

Aslında birçok divân şairinde görülen kendi sanatını övme geleneği, şiirlerinde gördüğümüz kadarıyla bizim şairimiz için de geçerlidir. Divân'da yer verilen bir şiir bütünüyle Nigâhî'nin sanat kudretini anlatırken aynı zamanda tasavvufî makamlardan

⁵³ İsra 17/70.

geçip, maddi varlıktan sıyrılarak, fenâfi'l-aşk (aşkta yok olma) ve fenâfi'llah'da (Allah'ın varlığında yok olmak) karar kıldığını ve yegâne amaç olan Hakk'a ulaşmayı başardığını ortaya koymaktadır.

Şair, Allah'ın indinde yüksek rütbelilerin meşrebinden olduğunu, söylediklerinin mana dolu ve övgüye değer bulunduğunu; mücevher kadar kıymetli bir tabiata sahip olup sözlerinin de güzel, düzgün ve anlaşılır olduğunu; Hakk'ın birliğini idrâk ettiğini; ezelde Bezmi Elest cür'âsını içerek aşk erbâbıyla birlikte yer alıp hoş dinlenir sözler ifade ettiğini; yabancıların kusurlarını ayıplarken, her tabiattan geçerek âşinâ olduğu dostlarına yakışsız şeyler söylemediğini; Hazreti Musa gibi Allah'ın nuruna (tecelliye) mazhar olduğunu, ancak güzel kokular saçan rüzgârlar gibi olan nüktelerinin anlaşılmadığını; Ehl-i Beyt'i sevmekle mutlu olduğunu ve bu halinden iftihâr ettiğini, bu muhabbet sebebiyle de sevgiyle söylediğini; sözlerinin aşk sırlarının mahzenine tılsım ve anlaşılır olduğunu ifade eder(G.15)

Aşağıdaki beyit, şairimizin kendi şiirleri hakkında fikir beyan ettiği en sağlam ifadelerinden birisidir. Nigâhî, tabir yerindeyse yazdıklarının tümüyle arkasında durarak, hem kudretli bir sanatkâr üslubuna sahip olduğunun altını çizer hem de bu sözlerinin asla hakikat dışı olmadığını anlatır:

Bârekallah her gören hayretde kaldı harfime

Hâşâ lillâh katmadım aslâ hilâfî nazmıma (Msd4)

Allah her şeyden önce “**Nûr-i Muhammedî**” denilen nurunu daha sonra da o nurdan Levh-i Mahfuz, kalem, cennet, cehennem insanlar vs. yaratmıştır.⁵⁴ “En büyük ruh” anlamındaki Ruh-ı A'zâmın bir yönü. İlk takdir edilen şey. İlk tecelli. Bu tecelli taayyünlerin ilki olduğundan her yaratılan Peygamber'in nurundandır.⁵⁵

Yâ Rab bâ-kemâl-i şeref-i nûr-i Muhammed (G.3)

Zât-ı Hak nûr-i celâlınden seni halk eylemiş (G.22)

“Nûn ve kalem ve yazdıklarına yemin olsun ki”⁵⁶ âyetine işaret edilen, icmâl ilmi. Nûn icmâl, kalem ise, tafsîl mertebesidir. İcmâl mertebesi birliğin itibarlarının mertebesidir; birlik böyle bir şeyle çelişeceği için, bu itibarla zıtlık ve farklılık söz konusu değildir. Farklılık ve zıtlık tafsîl mertebesinde olabilir.⁵⁷

El-emân ey nokta-i nûn-i necâbet el-emân (G.22)

Mutasavvıf şairlerde “**Rind-Zahid**” mukayesesi sıklıkla işlenen bir konudur. Zahid, kaba sofu; dini konularda asla müsamahasız ve her işe dış yüzeyinden bakarak kendi

⁵⁴ Emine Yeniterzi, *Divan Şiirinde Nat*, s.193, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.

⁵⁵ Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s.563, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.

⁵⁶ Kalem, 68/ 1.

⁵⁷ Kâşânî, a.s, s. 562-63.

inançları içinde sıkışıp kalmıştır. Rind (âşık) dünya işlerini asla önemsemediği gibi, ahirete dair konularda da aldırışsızdır. Dinin şeklinde kalmayıp özünü benimsemiş ve kendisi için Cemâlullah'a nâil olmaktan başka hedef koymamıştır. Rindin bu halini tenkit eden zahide, şairin cevabı Hakk'a olan aşkın ifadesidir:

Rind-i 'aşkam zâhidâ zanneyleme bîgâneym (Msd1)

Sanma zâhid sen gibi dîvâre başım bağlıdır

Şîr-i Yezdân Hayder-i Kerrâr'e başım bağlıdır (Msd1)

Divânçe'de dört adet müseddes nazım şekliyle kaleme alınmış olan musammatlardan ikincisi olan şiir, İsnâ Aşeriyede'den "**Muhammed Bakır**"⁵⁸a bende olduğunu söyleyen Niğâhî'nin, aslında itikadî görüşüne de ışık tutmaktadır.

Ehl-i Hakkem sanma ehl-i zâhirem

Emri teslîm-i Hudâ'ya hâzirem

Bende-i Sultan Muhammed Bâkır'em

Tekye-i 'aşk içre ben bir zâkirem (Msd2)

"**İmam Cafer**"⁵⁹in isminin yer aldığı bir beyitte şair, onun yoluna girmek için fenâfillah adresini gösterir:

Râhını bulmak dilersen Ca'fer'in

Ol fenâ fillâh bırak sîm ü zerin (Msd2)

⁵⁸ Muhammed b. Aliyy'il-Bakır, M.677 (H.56-57) da Medîne'de doğdu. Dördüncü imam Zeynel Abidin Ali'nin oğludur. Annesi ise, İmam Hasan'ın kızı Fatıma'dır. On iki imâmın beşincisidir. Hazret-i Hüseyin'in torunu ve İmâm-ı Câfer-i Sâdık'ın babasıdır. Künyesi Ebû Ca'fer'dir. Lakabı "Bakır"dır. Bilgide kendisine bir engel, bir sınır tasavvur edilemediği, ilmi tamamıyla kavradığından bu lakapla anılmıştır. M.735 (H.116) de 57 yaşındayken Medine'de vefât etti. Babasının kabri yanına defnedildi (Abdülbaki Gölpınarlı, *Hz. Peygamber, Hz. Fatıma ve On iki imam*, s.89-98, Der Yayinevi, İstanbul, 1979).

⁵⁹ M.699 (H.80) de doğdu. Muhammed Bakır'ın oğludur. Dedesi Zeynelâbidin, onun babası da Hz. Hüseyin'dir.

Annesi ise Hz. Ebubekir'in torunu Kasım'ın kızı Fatıma'dır. On iki imamın altıncısıdır. Künyesi "Ebu Abdullah"

, "Ebu İsmail" ve "Ebu Musa"dır. Lakabı "Sadık"tır. M.765 (H.148) de Medine'de vefat etti. (Gölpınarlı, a.g.e., s.99-115).

Aynı anlayışın göstergesi olan muhtelif beyitlerde de “**Muharrem ayı**”nın anlamıyla ilişkilendirdiği gözyaşlarını kimseden gizlemeyi düşünmez bile:

İr kûy-i harâbâta iç bâde-i gülgûnu

Dök eşki NİGÂHÎ kim bu mâh-ı Muharrem’dir (G.13)

Maksad bu imiş ey dil ol mâh-ı Muharrem’de

‘Âşık olan abdâle her dem dem-i mâ’temdir (G.13)

Bir beyitte de Bektaşilige vurgu yapan Nigâhî, “**Hacı Bektaş-ı Velî**”⁶⁰ye bağlılığını açık bir şekilde ortaya koyarken, bu meşrebe mensubiyetini de üstlenmiş görünür.

Sanma zâhid sen gibi dîvâre başım bağlıdır

Şîr-i Yezdân Hayder-i Kerrâr’e başım bağlıdır

Hâcî Bektâş-ı Velî Hünkâr’e başım bağlıdır

Ben rızâ bâbındayım ikrâre başım bağlıdır (Msd1)

Şair şiirleri içerisinde yer verdiği bir mısradâ, taraflardan, aşk macerasının mağduru olan iki kahraman (Ferhat-Mecnun) la yarışır:

Ben gibi yâ Râbbî Ferhâd ile Mecnûn olmasun (Msd4)

Mecâzî aşktan hakikî aşka dönüşümün ifadesi olan ikili (Leylâ-Mecnûn), aşkın tarafları olarak edebiyatımızda sıklıkla boy gösterirler. Mecnûn’un muradını Leylâ’ya ulaşmaktan çıkarıp hakikî aşka erdiren süreç, Nigâhî’nin mısralarında yeniden ele alınıp âşıkâ bir ders olarak sunulur.

Dîger-gûn eyleyen Mecnûn’u sanma zûlf-i Leylâ’dır

Anı Mecnûn eden Leylâ degildir ‘aşk-ı Mevlâ’dır

⁶⁰ Hacı Bektaş Veli, h. 669(m.1271?). Asıl adı Bektaş’tır. Ölümünden sonra Hacı Bektaş-ı Velî diye şöhret bulmuştur. XIII. yüzyıl Selçuklu Anadolu’sunda Babai hareketi liderinin çevresine, XIV. yüzyılda Yeniçeri Ocağı’nın kuruluşuna, XVI. yüzyılda Bektaşilik tarikatının kuruluşuna adı karışmıştır. (Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. A.Yaşar Ocak, “*Hacı Bektaş-ı Velî*”, D. İ.A, XIV., 1996, s. 455-458)

Ne bilsün ‘aşk nedir câhil nedir Mecnûn nedir Leylâ

Bu ‘aşk esrârına vâkıf degil mecbûr-i dünyadır (G.7)

Divânçe’de yer alan sayılı mutasavvıf şahsiyetlerden “İbrâhim Edhem”, ibn-i Edhem şekliyle dünya malı ve makamının geçici ve fânîliği vurgusuyla şu beyitlerde benzetmeye tabi tutulur:

Pâyidâr olmaz fenânın mâl ü mülkü kimseye

Tâc u tahtı n’eyledi fikr eyle İbn-i Edhem’i (G.25)

Bâki Hak’dır çok Süleymânlar göçürmüş dehr-i dîn

Cîfe-i dünyaya aldanma gel İbn-i Edhem ol (G.17)

Şiirlerinde yer verdiği ender tasavvufî şahsiyetlerden olan “Hallâc Mansur”un, kendisiyle meşhur olan “ene’l-Hak” sözü ve idâm edildiği dâr (ağaç), ayrı ayrı mısralarda zikredilmektedir:

Kim “ene’l-Hak” söyleyüp berdâr olanlar hayy olur (G.14)

Yâ Rab beni Mansûr gibi dâre süvâr et (G.3)

Abdulkadir Geylani’nin zikredildiği Nutkî’ye ait bir beyit tesdis edilerek şiirler arasındaki yerini almıştır:

Nutkî’yem evrâd-ı Hak’da mâhirem

Ben mürîd-i Şeyh ‘Abdülkâdir’em (Msd2)

Sonuç:

Ümmî bir şair olan Nigahî’nin Diyarbakırlı olduğu ancak doğum tarihinin bilinmediğini kaynaklardan öğreniyoruz. Şiirlerinin bazı Diyarbakırlı şairler tarafından tahmis edilmesi, onun şiir sanatındaki yeteneğinin ifadesini oluştururken Ali Emirî’yi de haklı çıkaran bir sonuçtur. Pek çok ıstılahlarla yer verdiği şiirleri doğrudan doğruya tasavvufa işaret ederken aynı zamanda tasavvufî neş’eyi de barındırmaktadır.

Şevket Beysanoğlu, Şairi Bektaşî olarak takdim ederken, kendisini haklı çıkaran düşünceler şiir bütünlüğü içerisinde yer yer karşımıza çıkmaktadır. Bektaşilikteki

tasavvufî silsile-i merâtibe işaret etmiş olması, “Hubb-i ‘Alî” konusu ve ehl-i beyte dair beyitlerinden; gerek İsnâ Aşeriye’den Muhammed Bakır’a bağlılığını ortaya koyan gerekse İmam Ca‘fer mezhebinin veyahut da anlayışının temâyülünün sezildiği mısralarından edindiklerimiz, onun Bektâşî meşrep olmasının yanında, koyu bir Batınî yahut da Ca‘ferî inancının da temsilcisi olduğunu işaret etmez bize.

Nigahî’nin şiirleri bir tasavvufî neşve ve yer yer vahdet-i vücud anlayışını ortaya koyarken bu şiirlerden belli bir tarıkata mensubiyetini veyahut da münasebetini tam olarak anlayabilmemiz mümkün görünmemiştir.

Şairimizin bütün şiirleri doğrudan doğruya tasavvufî alakalıdır. Hatta onun, kendi şiirlerinde bir takım makamları geçerek ledünnî bilgilere ulaştığı çok net bir şekilde ifade edilmiştir.

Tasavvuf ve tarikatle ilgili olarak şiirlerde geçen kavram ve mertebelerden bazıları şunlardır: Vahdet, tecelli, kemal, cemalet, sır, gönül, aşk, lütuf, inayet, mazhar, tevekkül, terk, velayet, rıza, sabır, vuslat, fakr, şeriat-tarikat-hakikat-marifet, şem’-pervane, tekye, zakir, pir, rind- zahid, mürşid, keramet.

Divânçe’de Elest Bezmi, Muhammedi Nur ve yaratılış ile ilgili beyitler de karşımıza çıkar. Ayrıca Hazreti Ali ve Şaban Kamî ile ilgili ikişer adet müstakil şiir yer almıştır.

Nazım şekilleriyle söylenmiş Nigâhî Baba şiirlerinin, önemli bir kısmını, oluşturduğu divânçe düzeni içerisinde sunan Ali Emirî, şairimizin vefat tarihini h.1277(m.1860) olarak verirken, öldüğünde seksen yaşı civarında olduğu ifade edilir. Eğer bu yaklaşık tarih dikkate alınacak olursa şairimizin kesin olmamakla birlikte doğumunun h.1193/95(m.1780) civarında kabul edilmesi anlamına gelecektir.

Kaynakça:

- 1-K.Kerim ve Türkçe Anlamı (Meâl), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Baskı, Ankara, 1982.
- 2-A. Avni Konuk, Füsusu’l-Hikem Terceme ve Şerhi (Haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın), II, s.15.İFAV, İstanbul, 1989.
- 3-Afyonkarahisarlı, Şemseddinoğlu Mustafa, Ahter-i Kebir (Arapça-Türkçe Lûgat), Dersaadet, 1310.
- 4- Ağakay, M. Ali, Türkçe’de Mecâzlar Sözlüğü, Ankara, 1949.
- 5-Ahmet Cevdet Paşa, Belağat-ı Osmaniye, İstanbul, 1310.
- 6-Ahmed Vefik Paşa, Lehçe-i Osmanî, İstanbul, 1306.
- 7-Akalın, L. Sami, Edebiyat Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1966.

- 8-Aksoy, Ö. Asım, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, Ankara, 1971.
- 9-Ali b. Osman Hucvirî, Keşfu'l-Mahcub (terc. Süleyman Uludağ-Hakikat Bilgisi), s. 445,46, İstanbul, 1982.
- 10-Ali Emirî, Diyarbakır Ayanı'nın Mevakıp ve Eşrâfi'nin Terceme-i Halleri, Tarih, 750.
- 11-Ali Emiri, Esâmî-i Şu'arâ-yı Âmid, Millet Kütüphanesi-Tarih 781/1s.108-109.
- 12-Ali Emirî, Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid, C.1, Dersaadet, 1328.
- 13-Arat, R. Rahmeti, Eski Türk Şiiri, Ankara, 1965.
- 14-Gölpınarlı, Abdalbaki, Divan Şiiri, Varlık Yayınları, İstanbul, 1955.
- 15-Arseven, Celâl Esad, Sanat Ansiklopedisi, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1993.
- 13-Banarlı, Nihat Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, I-II, İstanbul, 1971.
- 14-Beysanoğlu, Şevket, Diyarbakır'lı Fikir ve Sanat Adamları, I-III, İstanbul, 1957.
- 15-Bursalı, Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul, 1333-1342.
- 16-Devellioğlu, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara, 1993.
- 17-Ebubekir Kelâbâzî, et-Taarruf (hzr. Süleyman Uludağ-Doğuş Devrinde Tasavvuf), s. 161, Dergah Yayınları, İstanbul, 1992.
- 18-Gölpınarlı, Abdalbaki, Divân Şiiri, Varlık Yayınları, İstanbul, 1955.
- 19-Gölpınarlı, Abdalbaki, 100 Soruda Tasavvuf, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1985.
- 20-Gölpınarlı, Abdalbaki, Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1966.
- 21-İpekten, Haluk, Tezkirelere Göre Divân Edebiyatı İsimler Sözlüğü, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.
- 22-İslâm Ansiklopedisi, M.E.B. İstanbul, 1993.
- 23-İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs, II, s. 132. Mısır, 1351.
- 24-İsmail Hakkı Bursevî, Kitabı'n-Netice, yk. 190b-191a.

- 25-Kanar, Mehmet, Büyük Farsça-Türkçe Sözlük, İstanbul, 1993.
- 26-Karahan, Abdulkadir, İslâmî Türk Edebiyatı'nda Kırk Hadis, İstanbul, 1954.
- 27-Kemal Eraslan, Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme'si, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, XXII, İstanbul, 1977.
- 28-Korkusuz, M.Şefik, Tezâkir-i Meşâyih-i Âmid, I-II, Kent Yayınları, İstanbul, 2004)
- 29-Köprülü, M.Fuat, Türk Edebiyatı Tarihi, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1980.
- 30-Levend, Agah Sırrı, Edebiyat Tarihi, Ankara, 1987.
- 32-Meydan Larousse, İstanbul, 1992.
- 33-Muallim Naci, Lûgat-ı Nâci, İstanbul, 1987.
- 34-Nigâhî'nin Divânı, (A.E.Manzum, Eski kayıt, 464/1; Yeni kayıt, Cd 8 ,768).
- 35-Onay, A.Talat, Eski Türk Edebiyatı'nda Mazmunlar, TDV. Yayınları, Ankara, 1992.
- 36-Öztürk, Yaşar Nuri, Tarih Boyunca Tasavvufî Düşünce, İstanbul, 1974.
- 37-Özön, Mustafa Nihat, Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük, İstanbul, 1959.
- 38-Pakalın, M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I-III, Ankara,1976.
- 39-Pala, İskender, Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü, Ankara, 1989.
- 40-Pekolcay, Necla, İslâmî Türk Edebiyatı, İstanbul, 1994.
- 41-Pekolcay, Necla, İslâmî Türk Edebiyatı'nda Şekil ve Nev'ilere Giriş, İstanbul, 1994.
- 42-Şemseddin Sami, Kâmûs-i Türkî, İstanbul, 1992.
- 43-Yegin, Abdullah, Osmanlıca-Türkçe Yeni Lugat, İstanbul, 1993.

